AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
http://ageconsearch.umn.edu
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

PATRYCJUSZ ZARĘBSKI[1]

TYPY OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE ZE WZGLĘDU NA POZIOM ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO I DYNAMIKĘ PRZEDSIĘBIORSTW

Streszczenie: Celem rozważań w niniejszym opracowaniu była identyfikacja typów gmin ze względu na dynamikę występowania przedsiębiorstw w odniesieniu do poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Opisano odpowiednio cztery typy gmin: stabilnego rozwoju, niestabilnego rozwoju, powolnego rozwoju oraz gmin zamkniętych dla rozwoju. W wyniku przeprowadzonej analizy statystycznej stwierdzono, iż rozkład przestrzenny dynamiki liczby przedsiębiorstw nie jest determinowany poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, co potwierdziła niska korelacja i niska wartość współczynnika determinacji dla modelu liniowego. Zauważono niską dynamikę zmian liczby przedsiębiorstw w Polsce północnej oraz w pasie gmin przygranicznych we wschodniej i północno-wschodniej części kraju. Na mapie typów (modeli) rozwoju społeczno-gospodarczego Polski ujawniło się wyraźnie zjawisko jego polaryzacji i koncentracji wokół aglomeracji miejskich. Wyraźnie widoczny jest podział na typy gmin stabilnego rozwoju, które zlokalizowane są głównie w zachodniej i południowej Polsce, jak również gmin niestabilnego rozwoju z dominacją lokalizacji na wschodzie kraju.

Słowa kluczowe: rozwój gmin, gminy zamknięte na rozwój, rozwój społeczno-gospodarczy, przedsiębiorstwo

WSTĘP

W naukach ekonomicznych poszukuje się odpowiedzi na pytania dotyczące funkcjonowania układów gospodarczych i poszukuje się czynników, które te układy determinują. Ekonomia współczesna zwraca uwagę na zachowania jednostek i ich miejsce w systemach gospodarczych, a szczególnie jak zachowania jednostek gospodarczych

[1] Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (e-mail: patrycjusz.zarebski@irwirpan.waw.pl).

i ich strategie reagują na zagregowane układy (systemy), które same współtworzą [Domański 2012, s. 15 cyt. za Arthur 2007, s. 1102–1110].

Przestrzeń społeczno-gospodarcza jest wieloelementowym systemem[2], na który składają się aktorzy życia gospodarczego, jak również wiele innych czynników warunkujących jego funkcjonowanie. System osiąga różne poziomy rozwoju w zależności od struktury, wyposażenia w elementy, a także jakości i złożoności powiązań pomiędzy nimi. Elementami systemu społeczno-gospodarczego warunkującymi jego funkcjonowanie i zmiany są m.in. walory lokalizacyjne. Stanowią one o atrakcyjności inwestycyjnej i wskazują kluczowe dla inwestora obszary nawiązujące do prowadzonej działalności, jej specyfiki, uwarunkowań finansowych, technicznych oraz społecznych. Interesujące wydaje się podjęcie weryfikacji hipotezy, w której przyjmiemy, że poziom rozwoju społeczno-gospodarczego nie jest istotnym czynnikiem lokalizacyjnym i nie decyduje o dynamice występowania przedsiębiorstw w gminach wiejskich. Oczywiście należy przy tym założyć różny stopień natężenia walorów, a także ich struktury i wzajemne sprzężenia, co nie zawsze będzie możliwe do operacjonalizacji i empirycznej weryfikacji hipotezy.

Celem badania jest identyfikacja typów gmin ze względu na dynamikę występowania przedsiębiorstw. Typologia będzie wykonana poprzez analizę dynamiki występowania przedsiębiorstw w relacji do poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Przyjęto hipotezę, iż nie ma silnej współzależności dynamiki występowania przedsiębiorstw względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Powoduje to potrzebę analizy zarówno systemów niestabilnych o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego i wysokiej dynamice występowania przedsiębiorstw, jak i gmin zamkniętych na rozwój o niskich wartościach poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz niskiej dynamice występowania przedsiębiorstw. Przyjęto, że zamknięcie danego obszaru na rozwój przedsiębiorstw i nowe inwestycje jest wynikiem braku odpowiednich walorów, takich jak potencjał społeczno-gospodarczy.

W celu weryfikacji postawionej hipotezy wykorzystano badania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla roku 2010, przeprowadzone w ramach *Monitoringu rozwoju obszarów wiejskich* [Rosner, Stanny 2014]. Do budowy wskaźnika dynamiki występowania przedsiębiorstw w gminach w latach 2009–2013 wykorzystano dane Banku Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego, dotyczące liczby przedsiębiorstw zarejestrowanych w systemie REGON. Źródło tych danych jest nie do końca pewne ze względu na rzeczywistą lokalizację prowadzonej działalności oraz nadreprezentatywność, co wynika z niedoskonałego systemu ewidencji podmiotów, które zaprzestały działalności, zawiesiły ją bądź zostały zlikwidowane. Jednakże ze względu na brak innych danych dotyczących podmiotów gospodarczych na tym poziomie agregacji (gminy) jest to w tej sytuacji jedyne źródło informacji.

Ocenę współzależności badanych zjawisk wykonano stosując model regresji liniowej, natomiast do identyfikacji zróżnicowania przestrzennego otrzymanych wyników wykorzystano analizę statystyczną oraz metodę kartograficzną.

---

[2] Interesujący opis teorii systemów i przykładów odnoszących się do zjawisk społecznych możemy znaleźć w pracy M. Mazura, 1999: *Cybernetyka i charakter.* Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości w Warszawie.

1. GMINA JAKO SYSTEM RÓŻNORODNOŚCI SPOŁECZNEJ, GOSPODARCZEJ I PRZYRODNICZEJ

Przestrzeń w ekonomii traktuje się jak dobro rzadkie, co powoduje potrzebę podejmowania decyzji dotyczących gospodarowania przestrzenią i świadomego jej kształtowania. W procesie tworzenia przestrzeni biorą udział liczne czynniki, które różnią się między sobą kierunkiem oddziaływania na przestrzeń, jak również siłą tego oddziaływania [por. Śleszyński 2007, s. 49–50; Stanny 2013, s. 213–217].

Potrzeba wykorzystania złożonych kryteriów do delimitacji przestrzeni wynika z jej złożonego charakteru, zatem przyjęte kryteria determinują kształt, wielkość oraz właściwości wydzielonych obszarów do badań. Gmina jest podstawową jednostką podziału administracyjnego, która charakteryzuje się specyficznymi walorami, strukturą, jak również stopniem zaawansowania powiązań w przestrzeni, przez co możemy analizować ją w ujęciu systemowym. W każdym systemie wyróżnia się jego elementy oraz określa się wzajemne powiązania pomiędzy nimi. W gminie do tych elementów można zaliczyć gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa, władze lokalne i instytucje użytku publicznego, ziemię i zagospodarowanie terenu oraz walory przyrodnicze. Zatem gminę możemy opisywać jako system różnorodności, w którym poszczególne jego elementy wzajemnie się determinują, a efektem tego jest kształtowanie się struktur społecznych i gospodarczych, zmian w przestrzeni i rozwoju w sensie ekonomicznym. Sprawność systemu zależna jest od reakcji na bodziec, czyli reaktywności, która jest stosunkiem reakcji systemu do bodźca działającego na ów system. Może ona wynikać z wewnątrzregionalnych uwarunkowań, czyli walorów lokalizacyjnych dla inwestycji, takich jak: poziom kapitału ludzkiego, stan infrastruktury czy uwarunkowania przyrodnicze[3]. Struktury systemu określają również możliwość wchodzenia systemów we wzajemne interakcje lub przenoszenie elementów systemów. W tym przypadku będzie to uzależnione od rodzaju „domknięcia systemu" i możliwości, jakie stwarza on dla rozwoju[4].

Procesy przestrzennego zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego determinowane są zasobami dostępnymi w gminie. Zalicza się do nich wartości materialne i niematerialne wykorzystywane w procesie tworzenia dóbr i usług, czyli: ziemię, kapitał ludzki, dobra inwestycyjne oraz technologie[5]. Ich znaczenie w procesie rozwoju i dynamiki systemów gospodarczych ulega zmianie tam, gdzie obserwuje się mniejsze znaczenie tradycyjnych czynników produkcji, takich jak ziemia, w stosunku do wzrostu roli wiedzy, technologii czy kapitału społecznego i instytucjonalnego.

Zdaniem Grzegorza Gorzelaka [2003, s. 37–58] regionalne zróżnicowanie pogłębia się i staje się nadmierne wskutek niestabilności systemów regionalnych i zachodzenia procesów kumulacyjnych. Przestrzenne zróżnicowanie zasobów w procesie

---

[3] Gmina jako system wykazuje się sprawnością w sensie reakcji na czynniki takie, jak np. napływ kapitału zewnętrznego oraz programy i fundusze pomocowe. W zależności od wewnętrznych uwarunkowań w gminie można oczekiwać różnych efektów działania wspomnianych czynników.

[4] Przykładem może być współpraca gmin na poziomie administracyjnym lub też współpraca podmiotów gospodarczych zlokalizowanych w różnych gminach. W ramach tych działań dochodzi do wymiany np. czynników produkcji, migracji kapitału rzeczowego i ludzkiego.

[5] Przegląd podejść prezentuje M. Stanny [2013, s. 213–217].

specjalizacji i podziału pracy powoduje nierówności gospodarcze i społeczne w regionach. Dzieje się tak na skutek procesów kumulacji negatywnych bądź pozytywnych impulsów wynikających z wewnątrzregionalnych uwarunkowań. Lokalizacja działalności gospodarczej podlega racjonalnym decyzjom w stosunku do występowania w przestrzeni zasobów, walorów przyrodniczych, warunków życia, co stanowi podstawę efektywnego podziału pracy i warunkuje rozwój gospodarczy regionu.

Efektem rozwoju społeczno-gospodarczego jest tworzenie się w przestrzeni skupień gmin o podobnych warunkach dla tego rozwoju. Prawidłowości te opisywane są w literaturze przedmiotu m.in. w pracach Andrzeja Rosnera [2000; 2007], Moniki Stanny [2013] czy obojga tych autorów w ich ostatniej książce [2014]. Pierwsze próby interpretacji zmian w przestrzeni w nawiązaniu do teorii konkurencji monopolistycznej i oligopolistycznej okazały się niewystarczające. Przyjęcie jednolitego charakteru przestrzeni i wysokich kosztów transportu powoduje, iż następuje koncentracja popytu i produkcji z pominięciem transportu. Procesy produkcji i wymiany handlowej odbywać się będą w jednym miejscu przy braku wymiany pomiędzy różnymi lokalizacjami, co nie wyjaśnia formowania się aglomeracji gospodarczych. Teoria ta nie sprawdziła się w odniesieniu do obszarów wiejskich ze względu na ich przestrzenny charakter, a co za tym idzie – duże rozproszenie produkcji np. żywności oraz zróżnicowanie gęstości zaludnienia.

Inne ujęcie zagadnienia polega na przyjęciu założenia, iż wskutek działania skomplikowanych interakcji systemy społeczno-gospodarcze (gminy) stają się lokalnie niestabilne. Ich niestabilność jest przejawem wrażliwej struktury określanej mianem chaosu i nie jest determinowana zjawiskami zewnętrznymi, lecz wynika z endogenicznych uwarunkowań systemu. Systemy niestabilne charakteryzują się niepewnymi, trudnymi do prognozowania wahaniami i zachowania te są właściwością systemów deterministycznych. Dynamiczne systemy przechodzą przez wielokrotne stany równowagi i oscylują między różnymi poziomami rozwoju. Zmiany w systemie na skutek zdarzeń chaotycznych, nieokresowych rozszerzają przestrzeń nowych możliwości i zwiększają stopień swobody w zachowaniach systemów. Dzięki temu powstaje mechanizm, który generuje mikroróżnorodność elementów. To z kolei pobudza rozwój struktury systemu, w którym powstają dalsze struktury a system staje się systemem o zmieniającej się różnorodności strukturalnej [Domański 2012, s. 97].

Zachowania chaotyczne systemów wpływają zatem na tworzenie się różnorodności i samoorganizacji systemów. Systemy społeczno-gospodarcze charakteryzują się pewną odpornością i zdolnością do absorpcji zmian i zakłóceń, co wynika z ich organizacyjnej elastyczności. Wśród elementów systemu, które kształtują jego strukturę i stanowią o jego elastyczności, są walory lokalizacyjne wynikające z wewnątrzregionalnych uwarunkowań.

Niektóre systemy charakteryzują się niską dynamiką zmian, co szczególnie widoczne jest w przypadku obszarów wiejskich. Badania prowadzone przez zespół pod kierownictwem Andrzeja Rosnera pokazują, iż zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w układzie przestrzennym nie zmniejsza się, pomimo deklarowanej i prowadzonej polityki wyrównywania różnic rozwojowych [Rosner, Heffner, Stanny 2007, s. 257]. Ponadto analiza profilów wewnętrznych

struktur rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce dowiodła, że polaryzacja przestrzenna jest funkcją uwarunkowań lokalizacji geograficznej (oś centrum–peryferia) i uwarunkowań historycznych (oś wschód–zachód), przy czym poziom rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w większym stopniu determinują czynniki gospodarcze niż społeczne [Stanny, 2013, s. 282]. W tym też należy upatrywać potrzebę analizy występowania przedsiębiorstw jako ważnego czynnika zamian gospodarczych.

Przemysław Śleszyński [2007, s. 51–52] do najbardziej ogólnych charakterystycznych cech związanych z lokalizacją i oddziaływaniem przedsiębiorstw w przestrzeni zaliczył: wzrost wielkości w sferze ekonomicznej, zwiększanie przestrzennego zasięgu działalności przedsiębiorstw, rosnące zróżnicowanie działalności oraz wzrost komplikacji organizacyjnej. Jak pisze dalej wspomniany autor, efektem tych prawidłowości jest permanentna nierównowaga przestrzenna, polegająca na tendencji do dywergencji, czyli wzrostu zróżnicowań przestrzennych (społeczno-ekonomicznej polaryzacji przestrzennej). Zdaniem tego autora, ta niestałość (niestabilność) może być jednym z głównych powodów niewystarczającego objaśniania rozwoju i struktury przestrzeni społeczno-gospodarczej przez dotychczasowe teorie i koncepcje lokalizacyjne.

2. WALORY LOKALIZACYJNE A ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY – PRZEGLĄD PODEJŚĆ

Ujęcie teoretyczne znaczenia walorów lokalizacyjnych w rozwoju gospodarczym i społecznym zmieniało się. Pierwsze teorie rozwoju regionalnego podejmowały próbę wyjaśnienia lokalizacji produkcji, gdzie za główny czynnik jej rozmieszczenia przyjmowano np. w modelu intensywności rolniczego użytkowania ziemi Johanna Heinricha von Thünena odległość od miasta [1826], w teorii optymalnej lokalizacji przedsiębiorstwa przemysłowego Alfreda Webera [1929] koszty transportu, koszty pracy i korzyści aglomeracji, czy też w teorii Augusta Löscha [1954], w której za istotne autor uznał czynniki rynkowe. Kolejnym krokiem było włączenie do rozważań aspektów związanych z wielkością i jakością popytu, a także zwrócenie uwagi na rachunek ekonomiczny i potencjalną opłacalność inwestycji. Próby opisu rzeczywistości gospodarczej musiały sprostać zmianom, jakie miały miejsce na rynkach światowych, a które były wywołane powstaniem nowych technologii informatycznych i reorganizacją struktury oraz kierunków produkcji światowej. Globalizacja, a wraz z nią wzrost znaczenia konkurencyjności, zmusiły przedsiębiorców do przewartościowania istotnych dla nich czynników i często delokalizacji produkcji.

Delokalizacja produkcji może następować pod wpływem różnych czynników, które stają się walorami lokalizacyjnymi na mapie atrakcyjności inwestycyjnej przedsiębiorcy stojącego przed podjęciem decyzji. Przykładowo, w gospodarce globalnej wzmożona migracja kapitału inwestycyjnego na rynki wschodnie, głównie chiński i indyjski, utożsamiania jest przede wszystkim z niskimi kosztami pracy w tych krajach. Jednak czynnikami, które mocno weryfikują znaczenie kosztów pracy jako waloru lokalizacji, są koszty transportu, dostarczenia produktów, jak również ich jakość, a co za tym idzie – wzrost kosztów kontroli produkcji.

Lista czynników, które inwestor bierze pod uwagę planując lokalizację bądź dalszy rozwój działalności, jest w zmienna w zależności od rodzaju i specyfiki produkcji. W ogólnym zarysie możemy określić obszary zainteresowań inwestora, które mogą dotyczyć wspominanych już kosztów pracy, a także jakości kapitału ludzkiego dla wysoce wyspecjalizowanych produkcji, dostępności do infrastruktury technicznej oraz infrastruktury społecznej warunkującej rozwój inwestycji, kapitału instytucjonalnego, firm otoczenia biznesu, jak również walorów przyrodniczych i zasobów surowcowych. Część kreatywnych inwestorów planuje także współpracę z ośrodkami naukowymi, parkami technologicznymi czy z placówkami badawczymi na zasadzie współpracy w ramach podnoszenia innowacyjności i generowania nowych pomysłów i technologii produkcji.

W rozwoju przedsiębiorstw dużą rolę przypisuje się predyspozycjom potencjalnego inwestora oraz zwraca się uwagę na jakość kapitału ludzkiego i społecznego, Jest to oczywiście ważny aspekt rozwoju przedsiębiorstw, jednak wydaje się, iż bez sprzyjających warunków i wyposażenia regionalnego systemu społeczno-gospodarczego w odpowiednie warunki, takie jak: przyrodnicze, społeczne czy gospodarcze, przynajmniej część przedsięwzięć gospodarczych nigdy by nie powstała. Ogólnie rzecz ujmując, przyjmuje się, iż występowanie przedsiębiorstw jest uwarunkowane atrakcyjnością inwestycyjną. Potencjalna atrakcyjność inwestycyjna jest zespołem regionalnych walorów (zasobów) lokalizacyjnych, które mają wpływ na osiąganie celów inwestora (np. w postaci kształtowania się kosztów prowadzonej działalności gospodarczej, przychodów ze sprzedaży, rentowności netto oraz konkurencyjności danej inwestycji) [por. Godlewska-Majkowska 2013]. Walory te występują w przestrzeni społeczno-gospodarczej z różnym natężeniem, stąd możemy mówić również o zróżnicowaniu przestrzennym poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Monika Stanny podkreśla, że natura rozwoju społeczno-gospodarczego jest taka, iż angażuje jednocześnie wiele czynników składających się na pewne kompleksy. Autorka stwierdza również, że dyskusyjne jest, czy uwarunkowania związane ze stanem i funkcjonowaniem infrastruktury technicznej i społecznej oraz zasoby kapitałowe i finansowe stanowią składową poziomu rozwoju, czy są jego uwarunkowaniem [Stanny 2013, s. 217].

W przypadku obszarów wiejskich i pomiaru rozwoju społeczno-gospodarczego można spotykać się z dość uniwersalnym zestawem czynników oddziaływających na to zjawisko i mających charakter uwarunkowań. Są to [za Stanny 2013, s. 216] warunki:

- miejsca (cechy terenu i korzyści miejsca, walory przestrzeni lokalnej),
- środowiskowe (zasoby, walory lokalnego środowiska przyrodniczego),
- wynikające z zagospodarowania przestrzeni (istniejące zainwestowanie infrastrukturalne),
- związane z jakością lokalnej społeczności (cechy i charakterystyki społeczno-kulturowe społeczności lokalnej).

Jednak biorąc pod uwagę wymienione czynniki, brak jest uniwersalnych mierników (wskaźników), które pozwolą na ich parametryzację i pomiar rozwoju społeczno-gospodarczego. Zatem ocena poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego jest często determinowana dostępnością danych na przyjętym poziomie agregacji, np. gmin czy powiatów.

Przyjmijmy zatem, że rozwój społeczno-gospodarczy gminy jest procesem, w trakcie którego dochodzi do zmian elementów systemu. Zmiana ta jest uwarunkowana stanem początkowym, czyli zbiorem zasobów, jakimi dysponuje gmina, przy czym należy się spodziewać, że im wyższy poziom ilościowy i jakościowy tych zasobów, tym wyższy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Powstaje zatem pytanie, czy poziom tego rozwoju może być istotnym czynnikiem determinującym występowanie przedsiębiorstw w przestrzeni. Badanie wzajemnych relacji pomiędzy poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego (określanym dalej WRSG) a dynamiką występowania przedsiębiorstw (dalej: WDP) wyznacza macierz możliwych kombinacji różnych systemów lokalnych (gminnych) (rys. 1).

Gminy powolnego rozwoju charakteryzuje niska dynamika rozwoju przedsiębiorstw oraz wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Są to gminy, które do tej pory nie wykorzystały wysokiego potencjału gospodarczego i obecnie mają w nich miejsce procesy o niskiej dynamice tworzenia się wielofunkcyjnych struktur rynkowych i produkcji. Ich rozwój często determinowany jest walorami przyrodniczymi dla rozwoju turystyki, co wpływa na rozwój i dominację w strukturze gospodarczej przedsiębiorstw turystycznych oraz przedsiębiorstw związanych z obsługą tego sektora, np. handlu, transportu czy budownictwa.

Gminy niestabilnego rozwoju charakteryzuje wysoka dynamika rozwoju przedsiębiorstw oraz niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Systemy gospodarcze o małej liczbie przedsiębiorstw charakteryzują się niestabilnością struktur gospodarczych i wysoką dynamiką zmian. Oznacza to, że w strukturach o małej liczbie przedsiębiorstw względne zmiany liczby podmiotów gospodarczych są bardziej zauważalne niż w rozbudowanych systemach o dużej ich liczbie. W regionach niestabilnego rozwoju podejmowane są próby zewnętrznego stymulowania potencjału endogenicznego. Tworzone są różnego rodzaju programy aktywizacji gospodarczej przy dużym wsparciu prowadzonej przez państwo polityki.

Gminy stabilnego rozwoju mają wysoką dynamikę liczby przedsiębiorstw oraz wysoki poziom rozwoju. Są to gminy wysoce atrakcyjne inwestycyjnie o ponadprzeciętnych walorach lokalizacyjnych, przy jednocześnie dobrze rozwiniętym poziomie produkcji. W takich systemach względne przyrosty przedsiębiorczości nie są wysokie, a gminy tego typu charakteryzują się tworzeniem skupisk w przestrzeni. Duże natężenie przedsiębiorczości sprzyja tworzeniu się struktur gospodarczych o wysokim stopniu współzależności i wzajemnym przepływie czynników produkcji, informacji, technologii i kapitału ludzkiego. Często ich rozwój determinowany jest geograficznym położeniem względem dużych ośrodków miejskich, co związane jest z przenoszeniem pozytywnych efektów rozwoju i lokalnej migracji czynników produkcji.

Gminy zamknięte dla rozwoju mają niską dynamikę rozwoju przedsiębiorstw, a także niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Bariery rozwoju w takich gminach wynikają głównie z niskiego potencjału walorów dla lokalizacji inwestycji. Gminy takie często osiągnęły już optymalny poziom rozwoju przedsiębiorstw, lecz brak kreatywnej przedsiębiorczości oraz właściwie ukierunkowanej produkcji, szczególnie na eksport, spowalnia procesy rozwojowe. W regionach zamkniętych znaczącą rolę odgrywają systemy wsparcia instytucjonalnego, zachęty inwestycyjne oraz przygotowanie terenów inwestycyjnych.

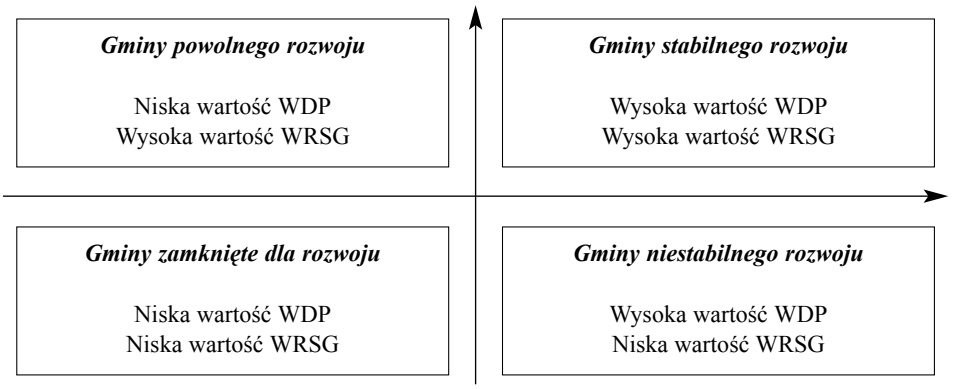

RYSUNEK 1. Macierz typów gmin ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin oraz dynamikę występowania przedsiębiorstw

FIGURE 1. Matrix types of municipalities due to the level of socio-economic development of municipalities and the dynamics of the occurrence enterprises

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own research.

W uzupełnieniu opisu macierzy typów gmin należy wprowadzić pojęcia systemu prostego i systemu złożonego. Różnica między tymi systemami wynika z wielkości produkcji i liczby uczestników tego procesu oraz liczby i jakości wzajemnych powiązań pomiędzy nimi. Systemy złożone charakteryzują się dużą liczbą podmiotów gospodarczych, stąd dynamika względna zmian, jakie zachodzą w tym systemie, jest niska, co możemy określić mianem systemu stabilnego. Natomiast systemy proste, w których procesy zmian zachodzą w obszarze małej liczby podmiotów gospodarczych, są bardziej dynamiczne i zauważalne w lokalnej przestrzeni produkcyjnej, dlatego pomimo niskiego potencjału rozwoju mają wysoką dynamikę zmian, co prowadzi do niestabilnych struktur gospodarczych. Zaprezentowany teoretyczny model typologii gmin wiejskich posłuży w dalszej części opracowania do identyfikacji typów obszarów wiejskich w Polsce.

3. IDENTYFIKACJA TYPÓW GMIN WIEJSKICH W POLSCE

Zakładając, że systemy gminne charakteryzują się dynamiką i zmienną strukturą gospodarczą i społeczną, można zadać pytanie dotyczące zmian w poziomie występowania przedsiębiorstw, które determinowane są endogenicznymi czynnikami, takimi jak poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. W celu weryfikacji tego wpływu wykorzystano syntetyczny wskaźnik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce w 2010 roku opublikowany w *Monitoringu rozwoju obszarów wiejskich* [Rosner, Stanny 2014]. Elementy składowe jego skali objęły dostępność przestrzenną, stopień dezagraryzacji gospodarki lokalnej, sektor rolniczy, sektor pozarolniczy, lokalne finanse publiczne, problematykę demograficzną, stopień zrównoważenia rynku pracy, problematykę edukacyjną, aktywność społeczną, zamożność i spójność społeczności lokalnej oraz elementy warunków mieszkaniowych. Do każdej z wymienionych składowych przypisano odpowiednie wagi (tab. 1).

TABELA 1. Składowe poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wg *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich*

TABLE 1. Components of the level of socio-economic development by *Monitoring rural development*

Składowe poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego	Relatywna waga (suma = 100)
Dostępność przestrzenna	10
Stopień dezagraryzacji gospodarki lokalnej	12
Sektor rolniczy	8
Sektor pozarolniczy	8
Lokalne finanse publiczne	10
Problematyka demograficzna	11
Stopień zrównoważenia rynku pracy	11
Problematyka edukacyjna	7
Aktywność społeczna	7
Zamożność i spójność społeczności lokalnej	10
Elementy warunków mieszkaniowych	6

Źródło: [Rosner, Stanny 2014, s. 213].

Source: [Rosner, Stanny 2014, p. 213].

Drugi przyjęty do identyfikacji gmin wiejskich zamkniętych na rozwój wskaźnik obliczono jako dynamikę występowania przedsiębiorstw w gminach w roku 2013 w odniesieniu do roku 2009. Powstawanie nowych przedsiębiorstw implikuje wiele pozytywnych zjawisk w postaci efektów mnożnikowych w gospodarce, zwiększenia zatrudnienia oraz wzrostu lokalnych (gminnych) dochodów mieszkańców i dochodów budżetowych. Niska dynamika występowania przedsiębiorstw lub jej brak mogą oznaczać zamknięcie regionu na inwestycje i rozwój.

Dotychczas prowadzone badania w ujęciu przestrzennym dynamiki zmiany liczby przedsiębiorstw po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej dla lat 2001–2004 oraz 2004–2007, wykazały spadek, inercję, polaryzację przestrzenną oraz mozaikowatość struktury przestrzennej dynamiki rozwoju przedsiębiorstw prywatnych. Zaobserwowano m.in., że obszary metropolitalne mają większą dynamikę tworzenia przedsiębiorstw i ich natężenia względem populacji mieszkańców, a także zasygnalizowano silniejsze procesy urbanizacji ekonomicznej w Polsce zachodniej, zdelimitowanej na zachód od linii Wisły [Śleszyński 2009].

Rozkład przestrzenny dynamiki przedsiębiorstw w latach 2009–2013 ukazuje niską dynamikę zmian liczby przedsiębiorstw w Polsce północnej, szczególnie na obszarach o dominującej w przeszłości roli państwowych gospodarstw rolnych oraz w pasie gmin przygranicznych we wschodniej i północno-wschodniej części kraju (rys. 2). Jednocześnie obszary wiejskie wokół dużych ośrodków regionalnych, położonych względnie peryferyjnie w strukturze osiedleńczej miast (np. Białystok, Lublin, Zielona Góra, Opole) wykazują znacznie większą dynamikę liczby przedsiębiorstw niż kilka największych miast w Polsce (np. Poznań, Kraków, Katowice, Szczecin). Zauważalne są również duże skupiska gmin o wysokiej dynamice przedsiębiorstw w Polsce centralnej, na wschodnim pograniczu Wielkopolski, w strefie subregionalnej Śląska Opolskiego i Górnego, a także w północno-wschodniej części Mazowsza. Zastanawiające jest tworzenie się dużych skupisk gmin o skrajnie różnej dynamice liczby przedsiębiorstw. W tym przypadku, aby ocenić to zjawisko, należy odnieść się do uwarunkowań lokalnych panujących na tych obszarach, czyli czynników lokalizacyjnych oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego.

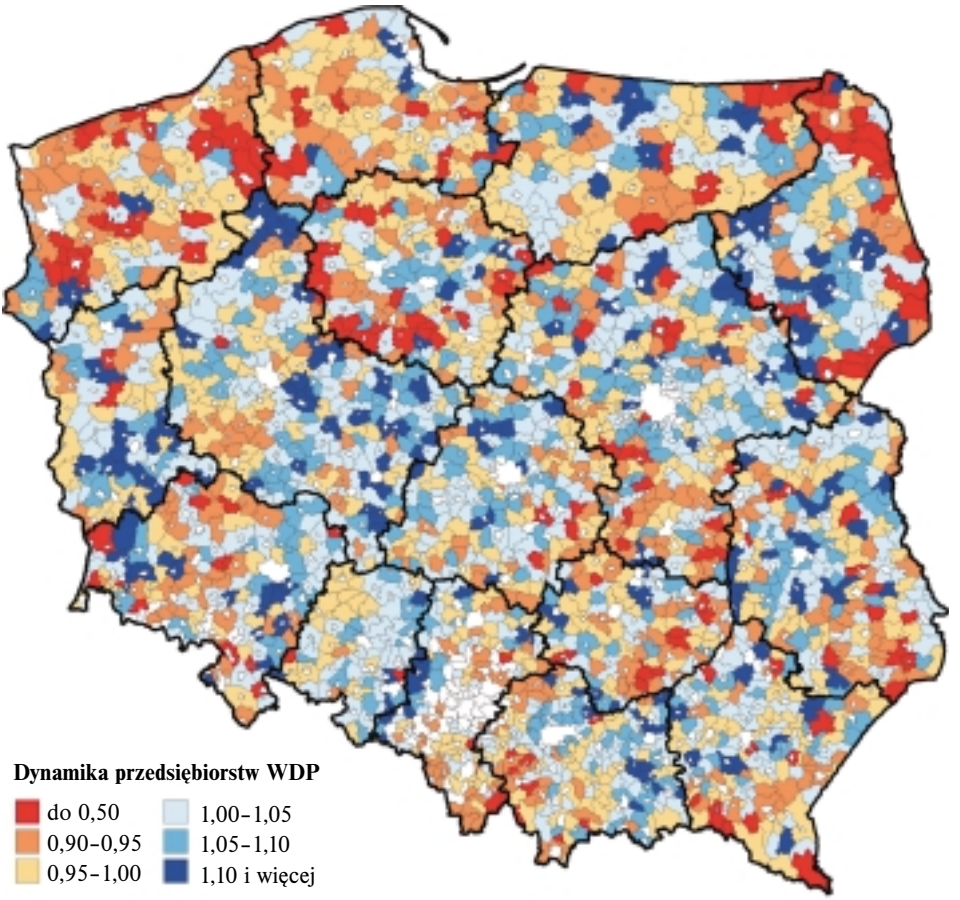

RYSUNEK 2. Dynamika przedsiębiorstw na obszarach wiejskich w Polsce w latach 2009–2013
FIGURE 2. The dynamics of enterprises in rural areas in Poland in 2009–2013 year

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Own research.

Zgodnie z zaproponowaną wcześniej macierzą typów gmin, przeprowadzono analizę z wykorzystaniem dwóch wskaźników. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (WRSG) będzie opisywać wskaźnik, którego wartości normalizujemy względem średniej dla całego zbioru gmin (2173). Dla określenia dynamiki występowania przedsiębiorstw w gminach wykorzystano prezentowany już wcześniej drugi wskaźnik, który charakteryzuje dynamikę liczby przedsiębiorstw na mieszkańca w gminie (WDP), jego wartości również znormalizowano do średniej dla grupy. Dwukryterialna analiza tworzy macierz typów gmin. Wartość wskaźnika poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego interpretuje się względem znormalizowanych wartości, które powyżej jedności oznaczają pozytywną sytuację w danej gminie. Wynik ten w zestawieniu z dynamiką rozwoju przedsiębiorstw pozwala określić, w którym typie znajduje się gmina i jakie są szanse na jej dalszy rozwój. Pozwala również na wskazanie gmin, w których występuje zjawisko zamknięcia na rozwój przedsiębiorstw.

Wstępna analiza otrzymanych wyników za pomocą regresji liniowej wykazała brak współzależności między poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego a dynamiką występowania przedsiębiorstw (rys. 3). Współczynnik korelacji liniowej dla wskaźników wyniósł $r = 0,0513$. Współczynnik determinacji dla modelu regresji liniowej wyniósł $R^2 = 0,0026$ i wskazuje na niezadowalające dopasowanie modelu, w którym tylko niewielka część (0,2%) analizowanych przypadków zmienności dynamiki przedsiębiorstw w gminach może być wyjaśniona poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Wynik ten potwierdza przyjętą na początku opracowania hipotezę o braku współzależności pomiędzy analizowanymi zjawiskami.

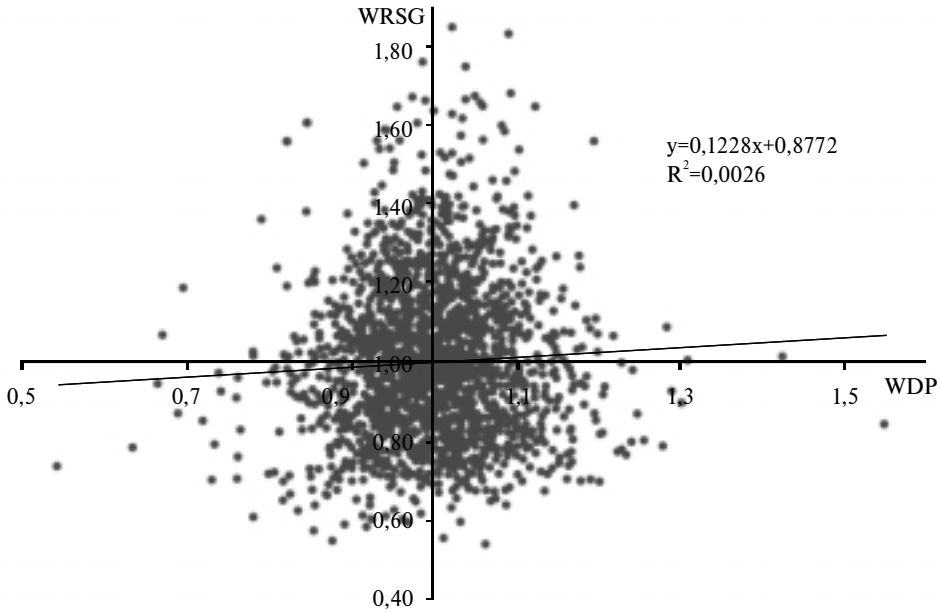

RYSUNEK 3. Współzależność dynamiki występowania przedsiębiorstw oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w badanych gminach

FIGURE 3. The interdependence of dynamics occurrence of enterprises and socio-economic development in the studied communes

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own research.

Badane gminy są statystycznie rozproszone i występują we wszystkich polach macierzy, co widoczne jest na wykresie (rys. 3). Wśród badanych gmin dominuje typ gmin zamkniętych na rozwój (27%) oraz gmin niestabilnego rozwoju (26%). Pozostałe typy charakteryzują się wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego i mają nieznacznie mniejszy udział: gminy stabilnego rozwoju (24%) oraz gminy powolnego rozwoju (23%).

Wśród otrzymanych wyników wystąpiły przypadki, w których pomimo niskiego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego występuje wysoka dynamika przedsiębiorstw. Stan taki może być efektem działania czynników niemierzalnych

statystycznie, a odnoszących się do zjawisk jakościowych i losowych w gminie i regionie, np. działalności uczelni wyższych i jednostek badawczych, parków technologicznych, specjalnych stref ekonomicznych lub innych czynników determinujących rozwój przedsiębiorczości.

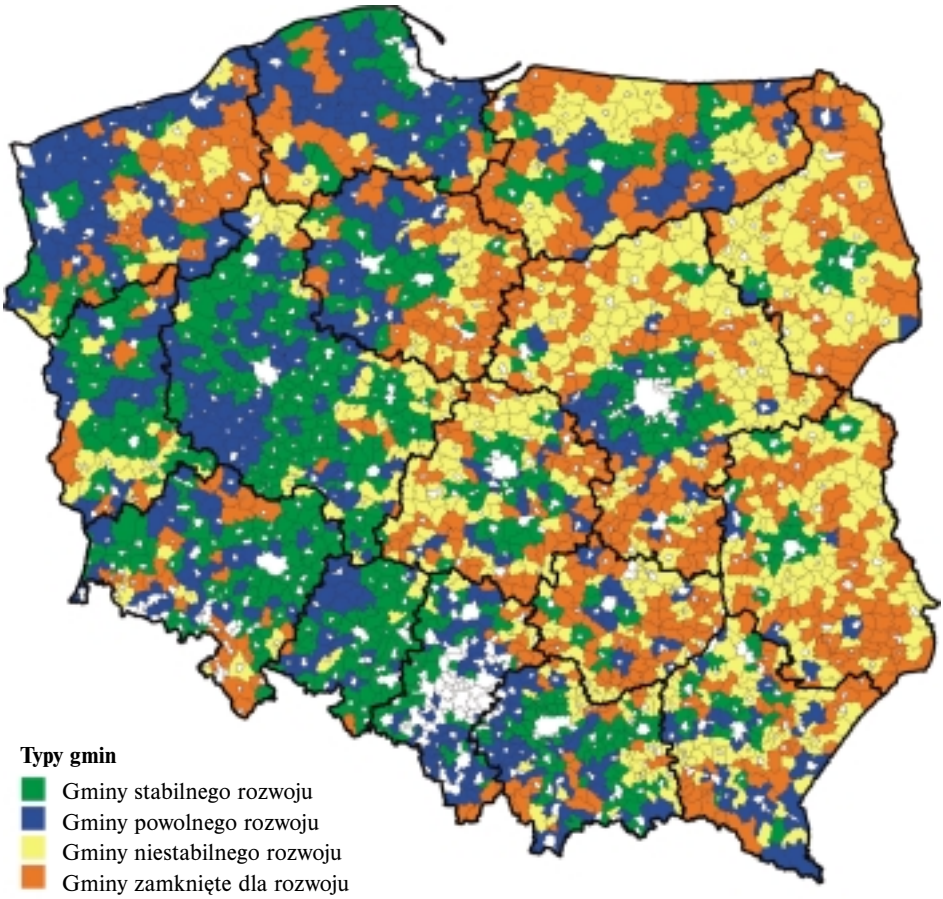

RYSUNEK 4. Typologia gmin wiejskich ze względu na dynamikę występowania przedsiębiorstw w relacji do poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

FIGURE 4. Typology of rural communes due to the dynamics of undertakings exist in relation to the level of socio-economic development

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own research.

W Polskiej przestrzeni gospodarczej można zaobserwować pewne prawidłowości rozkładu gmin ze względu na model (typ) rozwoju społeczno-gospodarczego. Wyraźnie widoczny jest podział na typy gmin stabilnego rozwoju, które zlokalizowane są głównie w zachodniej i południowej Polsce, jak również gmin niestabilnego rozwoju z dominacją lokalizacji na wschodzie kraju. Pomiędzy tymi typami gmin wy-

stępują gminy charakteryzujące się powolnym rozwojem oraz gminy zamknięte dla rozwoju. Gminy zamknięte na inwestycje mają względny niski poziom składowych poziomu rozwoju przyjętych do modelu (tab. 1). W każdej z analizowanych grup możemy wskazać bariery wejścia na rynek w znaczeniu ogólnym, jak również dla poszczególnych branż. Wymaga to jednak pogłębionych badań i uwzględnienia szerszego spektrum czynników lokalizacyjnych. Bariery wynikające z niskiego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dominują głównie w gminach Polski wschodniej (rys. 4).

ZAKOŃCZENIE

Zróżnicowanie przestrzenne dynamiki występowania przedsiębiorstw jest zjawiskiem o złożonej strukturze i przyczynowości, gdzie w tym samym czasie i z różną siłą działają czynniki o charakterze społecznym, gospodarczym oraz przyrodniczym. Mamy zatem do czynienia z wiązką różnych kombinacji czynników, których identyfikacja może stać się podstawą do typologii gmin w Polsce. W gminie wspomniane czynniki wchodzą we wzajemne interakcje i funkcjonują na zasadzie systemów społeczno-gospodarczych. System ten tworzy specyficzne dla danego obszaru warunki i determinuje funkcjonowanie wszystkich obecnych, jak również nowych elementów pojawiających się w nim. W wyniku przeprowadzonej analizy statystycznej stwierdzono, iż rozkład przestrzenny dynamiki liczby przedsiębiorstw nie jest determinowany poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, co potwierdziła niska korelacja i niska wartość współczynnika determinacji dla modelu liniowego.

Wśród zaproponowanych typów najwięcej wskazano gmin w typie zamkniętych dla rozwoju oraz typie niestabilnego rozwoju. W większości przypadków gminy te położone są w Polsce wschodniej oraz w Polsce północnej. Zamknięcie gmin na inwestycje jest wynikiem niedostatecznego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym historycznie ukształtowanych struktur gospodarczych i demograficznych, niekorzystnego położenia gminy względem szlaków komunikacyjnych, niskich walorów przyrodniczych oraz ograniczonego dostępu do korzyści aglomeracji. Rekomendacją dla tych gmin mogą być systemy wsparcia instytucjonalnego, zachęty inwestycyjne oraz przygotowanie terenów inwestycyjnych.

Na mapie typów (modeli) rozwoju społeczno-gospodarczego Polski ujawnia się wyraźnie zjawisko jego polaryzacji. Gminy typów stabilnego rozwoju oraz powolnego rozwoju zlokalizowane są w zachodniej części Polski oraz wokół dużych aglomeracji. Wysoka dynamika rozwoju przedsiębiorstw w tym przypadku jest wynikiem korzyści aglomeracji. Przedsiębiorczość koncentruje się na obszarach o korzystnych walorach popytu oraz dostępu do czynników produkcji, w tym kapitału ludzkiego oraz potencjalnych partnerów dla współpracy.

Należy przyjąć, iż identyfikacja typów gmin ze względu na dynamikę przedsiębiorstw jest ważnym elementem badania rozwoju regionów. Inwestorzy, analizując mapę potencjalnych lokalizacji inwestycji, muszą uwzględnić ważne dla nich z punktu widzenia prowadzenia działalności gospodarczej uwarunkowania. Otrzymane wyniki badań to także wskazówka dla władz lokalnych i samorządowych odpowiedzialnych za tworzenie i realizację strategii budowania spójności i rozwoju

regionalnego. Pokonywanie barier zamknięcia gmin na inwestycje i rozwój przedsiębiorstw powinno stanowić kluczowy element w podejmowaniu działań aktywizacji gospodarczej gmin opóźnionych w rozwoju.

Dynamika występowania przedsiębiorstw jest zjawiskiem dość zróżnicowanym przestrzennie i należy przyjąć, iż jest podyktowana wieloma czynnikami o różnym charakterze, często niemierzalnym statystycznie. Jest to jednocześnie wskazanie do dalszych badań przy uwzględnieniu szerszego spektrum czynników lokalizacyjnych. Będzie to wymagać zastosowania metod statystycznych, w tym autokorelacji przestrzennej oraz regresji, które pozwolą określić siłę (elastyczność modelu), z jaką w przestrzeni dane czynniki determinują rozwój przedsiębiorstw w gminach tworzących skupiska (klastry) o podobnych cechach gospodarczych.

BIBLIOGRAFIA

Arthur B.W., 2007: Complexity and the economy. [w:] *Elgar companion toneo-Schumpeterian economics,* H. Hanusch, A. Pyka (red.). Edward Elgar, Cheltenham, s. 1102–1110.

Domański R., 2012: *Ewolucyjna gospodarka przestrzenna.* Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.

Godlewska-Majkowska H., 2013: *Lokalizacja przedsiębiorstwa w gospodarce globalnej.* DIFIN, Warszawa.

Gorzelak G., 2003: Bieda i zamożność regionów – założenia, hipotezy przykłady. Uniwersytet Warszawski, Centrum Studiów Regionalnych i Lokalnych, *Studia Regionalne i Lokalne* nr 1 (11), s. 37–58.

Heffner K., 2007: Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – Uwarunkowania – Zależności – Czynniki – Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich. [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian,* A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 11–26.

Lösch A., 1954: *The Economics of Location 1940.* Yale University Press.

Mazur M., 1999: *Cybernetyka i charakter.* Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości w Warszawie.

Rosner A., 2007: Zróżnicowanie dynamiki przemian na obszarach wiejskich. [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian.* A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa

Rosner A. (red.), 2000: *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich.* Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), Warszawa.

Rosner A. (red.), Heffner K., Stanny M., 2007: *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian.* IRWiR PAN, Warszawa.

Rosner A., Stanny M., 2014: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I.* Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

Stanny M., 2013: *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.* IRWiR PAN, Warszawa.

Śleszyński P., 2007: *Gospodarcze funkcje kontrolne w przestrzeni Polski.* Prace Geograficzne, t. 213, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

Śleszyński P., 2009: Zmiany strukturalne i przestrzenno-funkcjonalne w rozwoju przedsiębiorczości po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. *Studia Regionalne i Lokalne* nr 3 (37)/2009, s. 5–26.

Thünen J.H., 1826: *Der Isolirte Staat in Beziehung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie.* Hamburg. http://www.deutschestextarchiv.de

Weber A., 1929: *Theory of the Location of Industries* (translated by Carl J. Friedrich from Weber's 1909 book). The University of Chicago Press, Chicago.

TYPES OF RURAL AREAS IN POLAND IN TERMS OF LEVEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND DYNAMICS OF ENTERPRISES

Abstract: The aim of the discussion in this paper was to identify the types of municipalities due to the dynamics of the prevalence of companies with respect to the level of socio-economic development. There were described respectively 4 types of municipalities: sustainable development, unstable growth, slow growth and municipalities closed to development. As a result of statistical analysis it was found that the spatial distribution dynamics of the number of enterprises is not determined by the level of socio-economic development, which was confirmed by low correlation and low coefficient of determination for the linear model.

It was noted low growth changes in the number of enterprises in northern Poland, and at the waist border communes in the eastern and north-eastern parts of the country. On the map types (models) of socio-economic development of Polish, it appeared clearly the phenomenon of the polarization and concentration around urban areas. There is a clear division between types of stable development of municipalities, which are located mainly in the western and southern Poland, as well as the municipalities of unstable development of the dominance location in the east of the country.

Key words: development of municipalities, municipalities closed on development, occurrence of enterprises, socio-economic development, enterprises